

Litteraturgranskningar

JOHAN TRALAU: *Människoskymning, Främlingskap, frihet, och Hegels problem hos Karl Marx och Ernest Jünger*. Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposition 2002.

Johan Tralaus doktoravhandling – *Människoskymning* – er en studie av to arbeider om fremmedhet og frigjøring fra fremmedhet: Karl Marx's "økonomisk-filosofiske manuskripter" og Ernest Jüngers *Der Arbeiter*. Denne artikkelen bygger på min opposisjon ved det offentlige forsvaret av avhandlingen, som fant sted i Uppsala den 23. februar 2002. Mine kommentarer er kritiske og noen steder polemiske, og det henger selvsagt sammen med foranledningen til at artikkelen ble skrevet. La det derfor være sagt at Tralaus avhandling også har mange overbevisende partier, som jeg forbigår i taushet. Argumentasjonen er gjennomgående detaljert og konklusjonene skarpe; ambisjonsnivået er høyt og engasjementet stort. Tralau har skrevet en krevende bok, som jeg har hatt stor glede av å lese og kritisere.

Min første kommentar gjelder Tralaus definisjon av fremmedhet (del 1). Så kritiserer jeg trekk ved fremstillingen av henholdsvis Marx (del 2 og 3) og Jünger (del 4). Til slutt vil jeg kommentere formålet med avhandlingen og metoden forfatteren har valgt (del 5).

1. Fremmedhet

Fremmedhet er en opplevelse. Tralau sier:

En person är förfrämligad i förhållande till en företeelse om denna upplevs som skrämmande och främmande på grund av att den är annorlunda. Förfrämligandet grundar sig alltså i att världen är annorlunda än den enskilda människan. Naturen, medmänniskorna, arbetet och den egna samhällets seder, lagar och institutioner upplevs som främmande – och

det innebär att människans upplevelse är den radikalt ensamma (12).¹

Dette er en protodefinisjon av fremmedhet, og Tralau omskriver den ikke til en ordentlig definisjon, men det kan gjøres på denne måten: *Fremmedhet finnes (i) når noen opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, og (ii) når de kjenner seg truet av det som er annerledes fordi det er annerledes*. Jeg kaller dette den *opprinnelige* definisjonen.

Tralau benytter to illustrasjoner. Den første er Baudelaires prosadikt *Les yeux des pauvres*, som handler om et ungt, forelsket par – fortelleren og hans kjæreste. De svermer noen timer, oppsøker en kafé, setter seg ved vinduet og oppdager en fattig mann med to barn som stirrer inn i det innbydende og (for de fattige) utilgjengelige lokalet. Fortelleren fylles av medfølelse, men kjæresten ber hovmesteren jage de fattige vekk. Den andre illustrasjonen er Hegels liknelse om herren og trelen (fra *Andens fenomenologi*). Den handler om tvangsarbeid. Et menneske tvinger et annet til å arbeide for seg i den hensikt å leve av det den andre produserer. Jeg skal begynne med liknelsen.

Når Traulau gjenforteller Hegels liknelse, fremhever han fire momenter, som jeg markerer nedenfor:

[a] Trälen ... är främmande för den andre människan, eftersom han upplever sig vara förtryckt i sin roll i samhällets arbetsdelning. Den andre, härskaren, uppfattas som annorlunda, främmande och skrämmande. [b] Men trälen är därigenom också främling i sitt arbete: det har ingen mening för honom. [c] På samma sätt gäller att naturen är främmande. Den förfrämligade bearbetar naturen genom sitt arbete, men då hans verksamhet är främmande, blir även dess material det. [d] När den enskilda inte är hemma i sitt förhållande till samhället, de andra människorna, arbetet och naturen är det naturligtvis också svårt för honom att uppleva sig ha blivit den han skall

och bör vara, att uppfylla sitt verkliga ändamål. Han är därför också en främling i sig själv (Tralau, 15–16).

[a] forteller at herren har makt over trelen. [b] nevner meningsløsheten i trellens arbeid, og det er nærliggende å gå ut fra at arbeidet mangler mening fordi det er tvangsarbeid. [c] er et obskurt moment. (Hvorfor skulle trekk ved trellens forhold til herren smitte over på trellens forhold til det som er gjenstand for hans arbeid?) Med [d] vender det tidligere temaet – makt – tilbake. Trelen kan ikke gjøre hva han vil med sitt liv; han er prisgitt herrens vilje. Å dømme etter dette er *makt og maktesløshet* motivet for Hegels liknelse. Det er i alle fall dette tre av momentene – [a], [b] og [d] – handler om.

I *Les yeux des pauvres* står et annet motiv i forgrunnen: opplevelsen av *annerledeshet*. Fortelleren i diktet elsker en kvinne som ikke innfrir hans forventninger. Dette har ingenting med makt og maktesløshet å gjøre. Altså kan ikke Tralau til illustrasjoner kaste lys over samme slags opplevelse, og de harmonerer dårlig med den definisjon av fremmedhet som jeg fant hos Tralau og bearbeidet ovenfor. For å skape orden og rede i resonnement, kan man enten beholde definisjonen og se bort fra illustrasjonene, eller revidere definisjonen. Hvis man fastholder at fremmedhet finnes når noen (i) opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, og (ii) kjenner seg truet av det som er annerledes fordi det er annerledes, så handler verken Baudelaire dikt eller Hegels liknelse om fremmedhet. Baudelaire har bare (i) i tankene, og Hegel sikter verken til (i) eller (ii). Hvis vi skal revidere definisjonen i lys av de to illustrasjonene, blir dette resultatet: *Fremmedhet finnes når noen (i) opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, eller (ii*) opplever at andre kontrollerer deres liv (eller deler av det)*. Kall dette den *reviderte* definisjonen. I henhold til denne finnes to former for fremmedhet: annerledeshet og maktesløshet.

Man kan imøtegå noe av det jeg nettopp sa ved å innvende at Tralau vitterlig fremholder annerledeshet som et av motivene i *Les yeux des pauvres*. Når fortellerens oppdager at kjærestens avskyr de fattige, opplever han – sier Tralau – at

hun ”är *annorlunda*, en främling, och därför plötsligt hotfull och skrämmande” (11). Men denne tolkningen må stå for Tralaus egen regning. Det finnes ikke belegg for den i Baudelairens tekst. Den siste strofen i diktet henspiller på resignasjon, ikke forferdelse: ”Tant il est difficile de s’entendre, mon cher ange, et tant la pensée est incommunicable, même entre gens qui s’aiment”. Det er vanskelig for mennesker å kommunisere og komme overens, selv når de elsker hverandre.

Man kan også imøtegå min kritikk ved å fremholde at fremmedhet *qua* annerledeshet inngår som motiv i Tralaus utlegning av Hegel. Se på det første momentet – [a] – i det forrige utdraget fra avhandlingen. Her hentyder Tralau til annerledeshet. Men hentydningen henger i luften. Ingenting i Tralaus parafase over Hegel (og ingenting i Hegels tekst) taler for at forskjellen mellom herren og trelen er noe annet enn en styrkeforskjell. Slikt kan lett skape frykt hos den svake, men vekker bare unntaksvis forferdelse. Selv en skrekkinngående slavedriver behøver ikke ha noe fremmedart over seg. (Tenk på Alberich i Wagners *Rheingold*.)

Annerledeshet og møtet med ”den andre” har fått mye oppmerksomhet i en del samfunnsvitenskapelig litteratur. Men det er langt mellom skarpsindige observasjoner i denne litteraturen. Dette er i seg selv en grunn til å feste seg ved den reviderte definisjonen av fremmedhet snarere enn Tralaus opprinnelige definisjon. Hvis man lar være å knytte fremmedhet definitorisk til annerledeshet, unngår man at studiet av fremmedhet flyter sammen med de minst opplyste delene av moderne samfunnsvitenskap. En annen grunn til å vrake Tralaus definisjon til fordel for den reviderte definisjonen, er at den siste svarer best til Marx’s begrepsbruk, som er en klassisk referanse i både filosofisk og sosiologisk litteratur. Jeg skal utdype det siste poenget i neste del av artikkelen.

3. Marx (I): natur og klassekamp

I det første økonomisk-filosofiske manuskriptet spør Marx: ”Hvori består så arbeiderens fremmedgjøring?”. Han fremholder tre aspekter, og her er to av dem:

For det første er arbeidet noe *utvendig* for arbeideren, noe som ikke hører til hans vesen, han stiller seg ikke positivt til arbeidet, men avvisende, han føler seg ikke vel, men ulykkelig, han utvikler ikke noen fri fysisk og åndelig energi, men avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd. ... Hjemme føler han seg når han ikke arbeider, og når han arbeider føler han seg ikke hjemme. Hans arbeid er derfor ikke frivillig, men tvunget, det er *tvangsarbeid*. ... Og endelig [for det andre] kommer arbeidets fremmedhet for arbeideren til uttrykk i at det ikke er hans eget, men en annens, at det ikke tilhører ham, at han i arbeidet ikke tilhører seg selv, men en annen (Marx 1972:106–107).

Marx taler dels i bilder (arbeidet er utvendig for arbeideren; han avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd), dels i konkrete og anskuelige ordelag (arbeidet er ikke frivillig; det er tvangsarbeid; det tilhører en annen). De metaforiske formuleringene lar seg best forstå i lys av de anskuelige påstandene. Hva annet kan Marx mene når han sier at arbeidet er utvendig, enn at arbeideren tvinges til å gjøre det han gjør? Hva annet gir grunn til å hevde at arbeideren avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd, enn at noen bestemmer hvordan han skal bruke sine muskler og åndsevner?

På spørsmålet hvori arbeidets fremmedgjøring består, kunne Marx simpelthen svare: den består i arbeiderens maktesløshet. Men hans sans for metaforer fornektet seg sjelden og utarter iblant til obskurantisme. Et sted heter det at arbeideren forholder seg ”til *arbeidsproduktet* som til en fremmed gjenstand som har makt over ham”, og ”til naturgjenstandene som en fremmed, fiendtlig verden” (Marx 1972:107). Hva mener Marx? At arbeideren opplever produktene som makthavere og naturressursene som fiender? I så fall ville fremmedhet være en kategori i psykopatologien. Saken er snarere at Marx mislykkes i sitt forsøk på figurlig fremstilling av forholdet mellom mektige kapitaleiere (som eier både naturressursene og det ferdige produktet) og avmektige lønnsarbeidere.

Traulau dveler dessverre ved metaforene i Marx’s fremstilling. Han skriver:

Förfrämligandet ... sker genom att hon [människan] *avytttrar* sig själv i sitt arbete utan att bekräftas i det (49).

[A]rbeidets produkt framstår som något som inte är knutet till producenten. Den blir oberoende och just ”främmande”, alltså ett väsen som är skilt från arbetarens eget (49).

[F]öremålet [arbetets produkt] förefaller människan inte bara främmande, utan också *fientligt* (50).

Det faktum at arbeidet blir till något yttre, till ett föremål som ligger utanför människan och är avgränsat från henne, innebär at arbetaren inte kan uppfylla sitt väsen, att han alltså genom sitt handlande aktivt förstör möjligheten att bli sig själv (51–52).

Disse formuleringene er like lite opplysende som Marx’s egen metaforikk. Men ved én anledning nærmer Tralau seg poenget.

[F]örfrämligandet är inte begränsat till det kapitalistiska samhället. Tvärtom förefaller det vara *conditio humana* i alla samhällen som inte är klasslösa – med den viktiga skillnaden att det rör sig om olika former av förfrämligande, där den ekonomiska alienationen är den mest väsentliga i det kapitalistiska samhället (54).

Sammenlikn det siste leddet i den andre setningen i dette utdraget med det første leddet i den siste setningen i Tralaus protodefinisjon av fremmedhet: ”Naturen, medmänniskorna, arbeidet och det egna samhällets seder, lagar och institutioner oppleves som främmande ...” (jf. del 1). Her antyder Tralau at det finnes ulike former for fremmedhet, og den ”økonomiska alienationen” kan være en av dem. Man savner en utførlig redegjørelse for disse fremmedhetens former, men det fremgår i alle fall at samtlige henger sammen med eksistensen av sosiale *klasser*. Klassedeling er – for Marx – et konfliktfylt forhold mellom mektige og undertrykte mennesker. Altså antyder Traulau at fremmedhet henger sammen med makt og maktesløshet i et kelasamfunn. Men det blir med antydningen. Når han – under overskriften ”Tilläggnelse av det främmande” – tar for seg Marx’s syn på frigjøringen fra fremmedhet, handler det bare om *industrialisering*: bearbeidelse av naturen som et vilkår for at fremmedhet skal forvandles til selv-

bekreftelse (58–62). Temaet er annerledeshet. Den formen for fremmedhet som industrialiseringen skal bryte, er opplevelsen av naturen som et ikke-menneskelig fenomen. Tralau sier at "naturen blir menneskelig genom att behärskas av människan" (60). Dette harmonerer dårlig med det utsagn at "den ekonomiska alienationen är den mest väsentliga i det kapitalistiska samhället". Dette utsagnet tyder på at fremmedgjøring skyldes andre trusler enn vill natur. Det tyder på at fremmedhet – for Marx – er et aspekt ved arbeiderklassens maktesløshet i et kapitalistisk samfunn. Men man hører man ingenting om klassekamp og revolusjon i resten av Tralaus utlegning.

4. Marx (II): identifikasjon og frihet

"Det gjenstår", sier Marx (1972:108), "å utlede en tredje side ved det fremmedgjorte arbeid av de to som er nevnt": Det gjør menneskets "aktive funksjon, dets livsvirksomhet" og dermed "også arten fremmed for mennesket" (ibid.). Når mennesket frigjør seg fra denne siden av fremmedheten, fremstår det som "et artsvesen, ikke bare på den måten at det praktisk og teoretisk gjør arten, både sin egen og andre tings art til sitt objekt, men også – og dette er bare et annet uttrykk for det samme – på den måten at det forholder seg til seg selv som til den nærværende, levende art, at det forholder seg til seg selv som et *universellt* og derfor fritt vesen" (ibid.). Hva vil det si å forholde seg til seg selv som et universellt og fritt vesen? Tralau svarer:

Detta innebær – og det är innebörden av den andra delen av definitionen – att hon till skillnad från djuren betraktar sig som del av sitt släkte. Men detta "del av sitt släkte" är kanske inte nog: Marx utsaga om människans förfrämligande från artsväsenet låter sig också, som vi skall se, tolkas så att förfrämligandet består däri att den enskilda människan inte ser sig som *identisk* med sitt släkte. Ett universellt väsen är enligt passagen ett fritt väsen: och redan här finner vi en avgörande tankevändning formulerad – nämligen föreställningen om att det ofria är det begränsade, och friheten däremot det obegränsade. Till det kommer vi att ha anledning till att återkomma (53; min uheving).

Traulau kommer tilbake til dette temaet når han kommenterer følgende utdrag fra det tredje økonomisk-filosofiske manuskriptet:

Når menneskets *fornemmelser*, lidenskaper osv. ikke bare er antropologiske bestemmelser i [snevre] forstand, men av sant *ontologisk* vesen og (natur)bejaende – og at de bare virkelig bekrefter seg selv ved at deres *gjenstand* er *sansmessig* for dem, skulle det være innlysende ... [at] forsåvidt som mennesket er *menneskelig*, altså også dets fornemmelse osv. er *menneskelig*, er bekreftelsen av gjenstanden gjennom en annen likeledes dets egen nytelse (Marx 1972:151).

Jeg gjengav Marx' tekst slik Tralau siterer den. Det fremgår at noe er utelatt midt i utdraget, og jeg skal snart lete frem det som Tralau ikke tok med, men se først på hans utlegning av den forkortede teksten.

Utsagan om att en annan människas njutning i lika hög grad är min kan förstas oerhört radikalt. Det heter inte att det är människans bredvid mig njutning som är min njutning, inte att mina närståendes känslor också i någon mening har blivit mina, utan att de andra människornas njutning är min njutning. ... Om en människas vilkens som helst njutning, förmimelse och bejakelse också är min njutning, förmimelse och bejakelse, finns i grunden ingen skillnad mellan människorna: var och en är identisk med det kosmiska kollektivväsendet människan. Så blir också Marx tal om att det i utopin inte längre finns någon skillnad mellan artlivet och det individuella livet förstälighet – för då artväsenet har förverkligats är människorna identiska med varandra (62).

Marx' egen tekst er et stilistisk misfoster og en lidelse å lese, men Tralau gjør vondt verre når han tillegger Marx det syn at overvinnelsen av fremmedhet består i opphevelsen av individualitet og tilsynekomsten av "det kosmiska kollektivväsendet människan". Dette vesenet trer etter sigende frem når menneskene blir ett med sin art og identiske med hverandre. Hva vil dette si? At samfunnet tar preg av en maurtue? Uansett hva tanken måtte være, kan vi trygt glemme denne siden ved frigjøringen fra fremmedhet. Den er ingenting å trakte etter. Denne vurderingen deler Tralau. Hans tolkning av Marx innebærer at

frigjøringsprosjektet ikke bare er skremmende; det er forrykt.

Men heldigvis for Marx har tolkningen ingenting for seg. Hvis man leser *hele* det aktuelle utdraget fra Marx's manuskript – både den delen Tralau gjengir, og det han utelater – har man ingen grunn til å tro at frigjorte mennesker (i Marx's bilde) skal gestalte et kosmisk kollektivvesen. Nedenfor er noe av det som ikke kom med i Tralaus gjengivelse. (Det står i kursiv, mens Marx's egne uthevninger er utelatt.)

Når menneskets fornemmelser, lidenskaper osv. ikke bare er antropologiske bestemmelser i [snevre]re forstand, men av sant ontologisk vesen og (natur)bejaende – og at de bare virkelig bekrefter seg selv ved at deres gjenstand er sansmessig for dem, skulle det være innlysende 1) *at måten de er bejaende på slett ikke er en og den samme, men tvertimot at bekreftelsens forskjelligartede måte utgjør særigheter ved deres til værelse, deres liv ...* (Marx 1972:151).

Tralau sier: "utifrån passagerna om den utopiska [dvs. frigjorte] människan och förfrämligandet måste utopin ... med obönhörlig nödvändighet innebära människans upplösning och avindividuering" (66). Men teksten jeg nettopp gjengav, har stikk motsatt innhold. Den forteller at den naturbejaende bekreftelsen av menneskets sanne vesen er en bekreftelse av forskjeller og særigheter.

5. Jünger

Ernst Jünger hevder at teknikkens hegemoni i moderne samfunn skaper fremmedhet i dobbelt forstand: en opplevelse av både maktesløshet og annerledeshet. Menneskene mister kontrollen over maskinene og gjenkjenner ikke sin egne mål i maskinenes virke. Befrielsen fra fremmedheten kan skje ved "människans oppgående i den teknifirade världen" (109). For å frigjøre seg, må man innrette seg på den måten at man inkarnerer *arbeidergestalten*. Man må gå opp i en eller annen form for produktiv virksomhet og oppfatte sin aktivitet som et tilfelle av et allment, allesteds nærværende fenomen: arbeidet. Tralau siterer Jünger: "Arbetet er atomens svängning

og kraften som flyttar stjärnor och solsystem" (96). For egen regning tilføyer han:

Arbetet är inte bara kroppsligt, inte bara handens, utan även tankarnas och hjärtats tempo – och därmed är den grundläggande skillnaden mellan dessa arbetsformer försvunnen (96).

Jüngerer resonnement vekker assosiasjoner til metafysisk materialisme: det syn at universet helt og holdent består av partikler som ene og alene står under påvirkning av fysiske krefter. Vår tids materialisme sier at alt som eksisterer, enten er frie partikler eller partikler som inngår varige forbindelser innenfor elektromagnetiske felt. Det finnes ingen fundamental forskjell mellom organiske og uorganiske molekyler, mellom levende og døde ting, mellom åndfulle mennesker og ubevisst natur. Dette er et kontroversielt syn, men alternativene – for eksempel metafysisk dualisme (den idé at universet består av en materiell og en åndelig substans) – er enda mer problematiske (jfr. Malnes 2002:kap. 4 og 5). Hvis teorien om arbeidergestalten er en variant av metafysisk materialisme, er Jünger i godt filosofisk selskap – i selskap med slike som Thomas Hobbes og J.J.C. Smart.

Men Tralaus tolkning av Jünger går ikke i denne retning. Hos Jünger, sier han, "ges [arbeidet] en total karaktär: därigenom förvandlas det också till en kosmisk kraft som verkar i alla företeelser, mänskliga så väl som mekaniska och naturliga" (96). Kanskje er dette, fra et eksegetisk synspunkt, mer treffende enn assosiasjonen til metafysisk materialisme. Men ideen om den kosmiske kraften som virker i alle ting, er ren og skjær obskurantisme.

Tralau fremholder også at arbeidergestalten, ifølge Jünger, både står utenfor historien og er i historien og forandrer den (96–97). Vi får vite at historien dels er en prosess hvor ulike gestalter avløser hverandre, dels en utvikling som består i at arbeidergestalten gir sitt preg til noe som tidligere var kaotisk og pregløst. Dette er tanke-spinn, og Tralau lar det klokkelig ligge. "Här lämnar vi dock detta spår och går vidare", sier han (97). Men hvis hans hensikt var å forstå Jüngerer resonnement, har prosjektet spilt fallitt.

Kanskje har ikke Jünger en filosofisk ambisjon med sitt resonnement. Tralau antyder at det

er ”ett estetiserande kamouflage” (123), og jeg tolker ham slik: Jünger tror ikke at fremmedheten lar seg overvinne. Menneskene mister ubønnhørlig kontrollen over maskinene, men denne sannheten vil de ikke klare å leve med. Derfor bør man føre dem bak lyset. ”[U]tvecklingen måste alltså göras dräglig genom att stiliseras till en världshistorisk metafysisk nödvändighet” (123). Tralau finner også ”spor” av Nietzsche i Jüngers tenkning. Han drar kjensel på den idé at sannheten ”är en mänsklig fiktion” (124), skapt av viljen til makt.

Denne ideen innebærer at alt som synes å være sagt i den hensikt å si noe som er sant, i virkeligheten er sagt med det formål å vinne makt. Altså har vi ingen grunn til å ta filosofer og andre på alvor når de vil ha oss til å tro et eller annet. Dette gjelder også om de vil ha oss til å tro at sannheten er en menneskelig fiksjon. Også dette forsettet er et uttrykk for viljen til makt. Tralau sier: ”maskernas profet måste ju, *om han vill vara trogen mot sin övertygelse*, även ha något att dölja när han avslöjer allt det som han menar att andra velat dölja” (131). Dette innebærer at ”maskenes profet” pådrar seg et uløselig problem. Tralau er oppmerksom på problemet. Han sier:

Läran om viljan till makt förgör sig själv—och lämnar därför ett tomrum efter sig. Men det är ... ett tomrum som måste fyllas med något annat än de insikter som upphäver sig själva (125).

”Läran om viljen til makt” ødelegger seg selv i den forstand at den undergraver sin egen troverdighet. Det er ingen grunn til å tro at alle som (angivelig) jakter på sannhet, bare jakter på makt, for de som tror at dette er sant, har ingen grunn til å tro at noe som helst er sant. Altså etterlater denne læren et tomrum hos dem — og bare dem — som allerede er tomme nok til å la seg besnære av den. Når Tralau sier at tomrommet må fylles med noe annet, får man inntrykk av at problemet berører flere enn maskenes profet og hans proselytter. Men det er ikke tilfellet.

6. Formålet og metoden

Tralau sier at formålet med avhandlingen er ”dubbelt”, og nedenfor har jeg markert de to delene.

[1] För det första söker den bidra till uttolkningen av och historien om läror som kan betecknas som utopiska eftersom de har förespråkats eller förutsett ett efterhistoriskt samhälle i vilket människorna inte längre är förfrämligade. Detta är alltså det tolkningsmässiga bidrag som de personcenterade textanalyserna skall ge ... [2] Men för det andra tänks detta utmynna i ett tematiskt bidrag: studien söker kartlägga en allmän tendens och problematik som grundar sig i en politisk-ideologisk förhoppning om att övervinna förfrämligheten. Ser vi orimligheter i den föreställning om människan som vi finner i de utopiska strömningarna, är steget inte långt till att utifrån dessa negativa lärdomar formulera ett viktigt element i en politisk lära som inte prisger den ursprungliga frihetliga intentionen (23–24).

[1] er et idéhistorisk formål, og [2] er et analytisk formål. Hensikten med [1] er å undersøke hvordan filosofer og andre behandler fremmedhet. Hensikten med [2] er å undersøke selve fenomenet. Det dobbelte formålet svarer til Bernard Williams’ distinksjon mellom ”history of ideas” og ”history of philosophy”. Williams (1978:9–10) sier: ”the history of ideas is history before it is philosophy, while with the history of philosophy it is the other way around”. [2] krever først og fremst filosofisk analyse. Hvis man går dialektisk til verks og begynner med å undersøke hva andre har sagt og skrevet om fremmedhet, er det ikke for å studere ideers genealogi, men for å finne ut om historien har etterlatt ideer som tåler tidens tann.

Skjønt Traulau sikter mot både [1] og [2], fremholder han at [2] har forrang: ”skall intellektuell verksamhet syfta till något mer än att lära sig något om traditionen, nämligen att lära av den, måste den också kunna kritisera — ordagrant: skilja, eller döma—de traderade tankarna” (42). Men [2] lar seg ikke uten videre forene med [1], for de to formålene stiller ulike krav til utvalget av tekster. I idéhistorisk hensikt er det for eksempel interessant å granske filosofiske motpoler. (Isaiah Berlin gjør mye vesen av kuriøse romantikere for å belyse spennvidden i europeisk teknisk på 1700- og 1800-tallet.) For det analytiske formålet er det styrken i argumentasjonen som teller. Hvis man vil til bunns i et problem, bør man studere resonnementer som har overbevisningskraft. På denne bakgrunnen

kan det stilles spørsmålsteget ved Tralaus utvalg av tekster. La gå at Marx’s manuskripter hører med. De er, som nevnt, en klassisk referanse i sosiologisk og filosofisk litteratur om fremmedhet. Men Jünger er knapt ansett som en betydelig filosof, og skal man dømme etter ideen om arbeidergestalten (se del 5), er det ingen grunn til å hause ham opp.

Begge deler av det dobbelte formålet krever tolkning av tekster, og ”tolkningens ändamål”, sier Tralau, er ”förståelsen” (35). Med dette utgangspunktet avviser han den idé at tolkning består i frie assosiasjoner som bare har til hensikt å tilfredsstillende (noen av) lesernes forventninger. Han finner denne ideen hos Stanley Fish, som — sier Tralau — mener at ingen tolkning lar seg avvise som urimelig på annet grunnlag enn at den ”inom tolkningsgemenskapen oppleves som absurd[.]” (32). Men slike ”godtyckliga tolkningsnormer” (32) kan ikke danne grunnlag for tolkning som skaper forståelse av en tekst. Hos Quentin Skinner finner Tralau en annen idé: ”varje tolkning av en historisk källa måste handla om den skrivandes avsikt” (28). Også denne avviser han og tar til orde for et tredje vei i tolkningen av tekster. Hvor leder den? Her er fire ansatser til et svar:

[a] [M]an inser att det sagda eller skrivnas betydelse inte nödvändigtvis sammanfaller med den talandes eller skrivandes avsikt (26).

[b] [T]exten [kan] logiskt utvecklas till något annat än det [av författaren] avsedda (28).

[c] [V]erket [kan] rymma djup som inte är avsedda av författaren, vilket innebär att det här finns två företeelser som kan utforskas oberoende av varandra, nämligen å ena sidan verkets mening, och å andra sidan författarens avsikt (29).

[d] När Hegel använder ett uttryck som är tämligen likt ”allas krig mot alla” nämner han inte ordens opphovsman; ändå tycks det rimlig å anta inte bara att Hegel själv syftade på Hobbes, utan även att orden i sitt språkliga, kulturella och historiska sammanhang innebar en anspeling på Hobbes alldeles oavsett om Hegel ville det eller inte (37).

Ingen av disse utsagnene er krystallklare. Det jeg får ut av [a], er at leserne kan få noe annet ut av en tekst enn forfatteren hadde i tankene. Dette

lyder som en oppfordring til å studere resepsjonshistorien snarere enn selve teksten. [d] peker i samme retning. Spørsmålet er hva som kommer av denne tilnærmingen. Hva kan man oppnå ved å studere hvordan tekster er mottatt? Man vinner selvsagt historisk kunnskap. Men hvis det analytiske formålet er viktigst, trenger man ikke kjennskap til historien, og hvis man leter etter varige innsikter i gamle tekster, får man trolig mer igjen for å lese sin egen tids kommentarlitteratur enn det som ble skrevet da tekstene var nye.

[b] er en interessant idé. Traulau antyder at man kan studere en tekst med sikte på å videreutvikle forfatterens ideer. Det er denne metoden Williams benytter i sitt historiefilosofiske arbeid om Descartes. Det dreier seg om ”rational reconstruction of Descartes’s thought, where the rationality of the construction is essentially and undisguisedly conceived in a contemporary style” (Williams 1978:10). Resultat er et filosofisk resonnement med en bestemt retning: ”the direction of it shaped by what I take to be, now, the most interesting philosophical concerns of Descartes” (ibid.). Kanskje er det en variant av dette Tralau har i tankene når han nevner den mulighet at ”utan större hänsyn till den underliggande texten skissera en föreställning för teoretiska syften” (40). Men i så fall, sier han, ”är det möjligen mer lämpligt att ... tala om ’användning’ snarare än ’tolkning’” (ibid.). Det er mulig, men når man tenker på den betydning Tralau tillegger det analytiske formålet — betydningen av å forstå fremmedhet — er det nærliggende å spørre om ikke ”anvendelse” (eller rekonstruksjon) burde hatt en større plass i hans avhandling.

Det gjenstår å kommentere [c]: den påstand at verket ”kan rymme djup som inte är avsedda av författaren”. Hva skjuler seg i slike dyp? Det kan vanskelig være annet enn innsikt man eventuelt vinner ved å la seg inspirere av det man leser, og resonnerer videre på egen hånd. Altså synes [c] å være en være figurlig formulering av poenget fra forrige avsnitt. Men heller ikke denne gangen blir man klokere når Tralau tyr til metaforer i stedet for å tale i anskuelige ordelag.

Not

1. Alle uspesifiserde sidehenvisninger gjelder Traulau (2002).

Referanser

- Marx, Karl (1970). *Verker i utvalg. Bind 1. Filosofiske skrifter*. Oslo: Pax forlag.
- Malnes, Raino (2002). *Materiell og mental virkelighet*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Tralau, Johan (2002). *Människoskymning. Främlingskap, frihet, och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Williams, Bernard (1978). *Descartes*. Hammonds-worth: Penguin Books.

HANS E. ANDERSSON: *Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, 2001 (=Göteborg Studies in Politics, 72). ISBN 91-89246-01-2.

Huruvida det finns, kan finnas och bör finnas en särskild nordisk samhörighet och därpå grundat samgående och samarbete är en fråga, som mycket har diskuterats under de senaste tvåhundra åren. Så har skett parallellt med att den politiska kartbildningen undan för undan har fått sin nuvarande form. Avgörande för kartan över norra Europa är utfallet av de historiskt laddade vändpunkterna 1809, 1814, 1905, 1918 och 1944.

Till bilden av den nordiska samhörigheten hör, att Danmark efter decennier av skandinavistisk retorik lämnades att ensam utkämpa kriget mot Preussen 1864, att Norge och Sverige var nära att komma i krig med varandra 1905, att Sveriges insats var så begränsad till stöd för Danmark och Norge under den tyska ockupationen samt – sist men inte minst – att Finland lämnades att ensamt utkämpa vinterkriget och som följd av detta slöt upp på Tysklands sida i fortsättningskriget. Som följd av detta andra krig blev Finland ända fram till 1989 starkt beroende av Sovjetunionen.

Politiskt viktiga omständigheter under tiden därefter är det uteblivna nordiska försvarssamarbetet 1948, den havererade idén om en nordisk ekonomisk union 1970, att den ekonomiska politiken inte samordnades 1982, att det inte blev något av med den under tio år utredda gemensamma nordiska TV-satelliten 1988 samt – sist men inte minst – att länderna utan inbördes samordning sökte medlemskap i Europeiska unionen i två olika omgångar kring 1970 och 1990. Som följd av dessa omständigheter är i dag tre av fem av de nordiska länderna medlemmar i Europeiska unionen. De båda återstående, Norge och Island, samverkar med stöd av det s.k. EES-avtalet.

Den mellanstatligt befästa grunden för den nordiska samhörighet, som i dag praktiseras, är det s.k. Helsingforsavtalet från 1962. Inom ramen för detta samarbetar länderna längs två institutionella huvudlinjer. Dels finns en parlamentarikerförsamling, Nordiska rådet, med plenarförsamling, utskott och partigrupper. Dels finns ett regeringssamarbete, Nordiska ministerrådet, som förfogar över en budget i storleksordningen 700 miljoner kronor, samt ett fast sekretariat i Köpenhamn med ungefär 100 anställda. Mellan Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet existerar inget förhållande, som kan kallas parlamentarism. Den verkställande makten liksom normgivningsmakten och den fiskala makten förmedlas genom statskicket i vart och ett av de nordiska länderna. De nordiska samsarbetsorganen har ingen egen statskaraktär.

Nordiska ministerrådet beslutar sektor för sektor i olika konstellationer av statsråd. Beslut fattas efter förhandlingar i ämbetsmannakommittéer och med särskilda samordningsministrar och samordningsstatssekreterare som institutionaliserade eldsjälarna inom respektive regeringskanslier.

Skillnaden är att det inom det nordiska samarbetet inte som inom Europeiska unionen finns någon ”första pelare” av överstatligt samgående. Nordiska ministerrådet följer upp vad Nordiska rådet beslutar och tar egna initiativ på skilda områden. Demokratin i medlemsländerna ifrågasätts inte. Beslutsregeln är alltigenom mellanstatlig. Det rör sig till ingen del om samgående utan ”bara” om samarbete.

Det historiskt givna resultatet av de senaste femtio årens nordiska samarbete ligger framför allt på det sociala och kulturella området. Närmare bestämt kan man säga, att det som har åstadkommit faller under fyra rubriker. Genom mellanstatlig politik har en arbetsmarknadsunion, en passunion och ett betydande inslag av nordiskt stöd till gemensamma kulturella strävanden gått att skapa. Därtill kommer ett icke föraktligt inslag av samsarbetskultur över hela det politiska fältet.

Den allmänt formulerade fråga, som Hans E. Anderssons ambitiöst upplagda och därför tankeväckande avhandling¹ ställer och belyser gäller betydelsen av Europeiska unionen för det nordiska samarbetet. Fördjupas detta? Eller är det snarare så att den nordiska samhörigheten blir mer uttunnat europeisk till följd av närmandet till unionen? Danmark har varit medlem sedan 1973. Finland och Sverige anslöt sig 1995. Norge och Island är anknutna genom ett särskilt avtal avseende tullunion och handelsregler. Mot bakgrund av dessa skillnader inställer sig frågan om den nordiska samhörigheten har förstärkts eller försvagats till följd av att länderna har låtit sig införlivas i olika hög grad och vid skilda tidpunkter.

Ingetdera framstår som givet. Utmärkande för unionen är en mindre respekt för folkstyret i de ingående länderna och ett större inslag av att kunna tillämpa majoritetsbeslut i direkt konfrontation med medlemsländerna. Detta kan både tänkas avvålla från och stimulera till fortsatt och fördjupat nordiskt samarbete. Inom ramen för en större union, som arbetar med tuffare metoder, kan de nordiska länderna tänkas påverkas på två olika sätt. De kan både tänkas vilja stå varandra närmare och frukta för att synas uppträda som fraktion inom ramen för den större gemenskapen.

Författaren genomför tre fallstudier. Den första och andra av dessa avser samhörighet i globala luftvårds- respektive klimatförhandlingar under 1990-talet. Den tredje avser vad som händer, då den nordiska passunionen under perioden från 1994 till 1998 utmanas och införlivas i sin europeiska motsvarighet Schengen-avtalet.

Frågan som författaren ställer är på vad sätt, i vilken utsträckning och varför de centrala aktör-

erna skiftar samhörighet under 1990-talet. Materialet utgörs av offentligt tryck samt 42 intervjuer med regerings tjänstemän och förtroendevällda i ledande ställning i Danmark, Norge och Sverige. På grundval av dessa tre fallstudier diskuterar han det nordiska samarbetet som ett generellt problem. Vilken är dess innebörd? Varför går det att upprätthålla och vidareutveckla? När kan det tänkas uttunnas och försvinna?

Min granskning följer samma logik. Först diskuterar jag de tre fallstudierna. Vad är det författaren undersöker? Hur tolkar han fakta? Håller dessa tolkningar? Under en fjärde och femte punkt drar jag därefter samman trådarna. Vad har vi fått veta? Vad återstår att ta reda på?

Fördelning av utsläppsrättigheter

Nordiskt samarbete i klimatförhandlingar är inte särskilt väl utvecklat, sammanfattar författaren (s. 138f). Den grundläggande orsaken till detta är Norges framträdande roll som oljeproducent och de nordiska ländernas olikhet vad gäller egna energikällor.

Visserligen möttes länderna i början av 1990-talet för att diskutera frågan. Men vid mitten av årtiondet avklingade samrådet. Det skedde, menar författaren, i samband med att Finland och Sverige anslöt sig till Europeiska unionen. En andra orsak antyds vara, att klimatförhandlingar är krävande och nordisk samordning av det skälet är extra mödosam. Som en ytterligare omständighet framskymtar, att unionen mer och mer framträder som en egen grupp. Så blir det, menar han, när samordningen om uppsatta mål är slutförd och förhandlingarna övergår till att i stället gälla fördelningen av de uppoffringar som måste göras. Då får de nordiska länderna svårare att samarbeta.

Sammanfattningen är inte omedelbart övertygande. Varför är olika meningar och intressen ett skäl att underlåta att samarbeta? Kan inte samhörighet precis lika gärna innebära en vilja att jämka sig samman och ömsesidigt stödja varandra inom ramen för en större förhandling? Invändningen om tidsbrist avgör heller inte saken, menar jag. Också av praktiska skäl kan det finnas skäl att känna samhörighet.

Fakta är Riokonferensen 1992 och det efterföljande Kyotoprotokollet från 1997, som För-

enta staterna under president Bush nu har vägrat att fullfölja. Enligt detta (s. 116f) skulle USA under tjugo år, räknat från 1990, minska sina utsläpp med sju procent, EU med åtta procent och Japan med sex procent. Inom den europeiska "bubblan" har länderna sedan att fördela utsläppsåtagandena sinsemellan. "I fråga om de nordiska EU-staterna är det danska åtagandet en minskning med tjuoen procent, det finska åtagandet är att inte öka och det svenska åtagandet är att inte öka mer än åtta procent."

Det som frapperar är hur mycket utfallet för de tre nordiska EU-länderna skiljer sig. Hur det gick för Norge och Island framgår inte. Siffrorna låter ana ett betydande inslag av förhandling, konflikt och motstående intressen. Med stöd av vilken princip räknades fördelningen av bubblan fram? Hur kunde resultatet bli så omedelbart accepterat och legitimt, att striden om principen och dess tillämpning inte har satt några spår i vare sig tryckt förhandlingsmaterial eller i vad delegationscheferna säger i författarens intervjuer?

Undersökningen, som den presenteras i avhandlingens, ger inget svar. Tabellen över energitillförsel efter källa i de nordiska länderna (s. 125) ger en bild av olikheterna mellan de nordiska länderna. Sverige och Finland har ett betydande inslag av kärnkraft. Vattenkraften spelar större roll i Norge. En stridsfråga var länge, heter det, om samtliga stater skulle åläggas lika stora utsläppsandelar eller om en differentiering skulle ske.

Bland annat drev Danmark en linje om procentuellt lika stora andelar, men landet kan också relativt enkelt minska sina utsläpp genom att byta från kol till naturgas. Norge, med en stor andel av energiförsörjningen härrörande från vattenkraft, kan däremot inte lika enkelt skära ned sina utsläpp och vill därför ha differentierade utsläppsminskningar (s. 125 f).

Författarens idé tycks vara – i linje med en intervju med den danske chefsförhandlaren Ole Plougmann – att länderna skulle ha haft mycket gemensamt så länge det handlade om att lägga fasta målsättningar. Därefter skulle hållningarna gått isär så snart tankegången konkretiserades till att gälla procenttal för varje land. Då

"framträdde även ländernas olika utgångspunkter i form av beroende av olika energikällor".

Varför har det inte gått att få ut mer av intervjuerna? Vad föranleder dessa i övrigt så välarfiktulerade och välinformerade personer att inte berätta om sakfrågorna? Om vad förhandlade länderna i de båda stegen? Är olika meningar liktydigt med att länderna inte känner samhörighet nog för att stämma av skilda uppfattningar och söka åstadkomma det bästa möjliga?

För att säkrare kunna bedöma författarens tolkning, att samhörigheten har minskat i fråga om utsläppsrättigheterna, skulle läsaren behöva veta mera om vilka motsättningarna faktiskt har varit. Det förhållandet att intervjupersonerna vägrar tala om sakfrågorna borde ha eggat till ytterligare ansträngningar med hjälp av annat material.

Gränsöverskridande luftföroreningar

En av de s.k. korgarna i ett annat Helsingforsavtal – ESK-traktaten om världspolitisk avspänning 1975 – innehöll idén om en alleuropeisk luftvårdskonferens. Bakgrunden var att skandinaviska forskare redan på 1960-talet hade börjat hävda, att det finns ett samband mellan försurningsskador i de nordiska länderna och utsläpp på kontinenten och de brittiska öarna. Förhandlingarna resulterade i 1979 års internationella fördrag om långväga gränsöverskridande luftföroreningar (Long-Range Transboundary Air Pollution, LRTAP). Om tillkomsten av detta avtal handlar Per Larssons avhandling från 1996.

Konventionen är av ramkaraktär och anger staternas allmänna ansvar för att lösa problemen. De nordiska länderna föreslog att konventionen skulle konkretiseras med hjälp av bestämda utsläppsminskningar men var i början helt isolerade. Så småningom lyckades de emellertid få olika specialprotokoll fogade till konventionen med folkrättsligt bindande avtal om minskade utsläpp av svavel, kväve o.s.v.

Denna inomnordiska förhandling är föremålet för avhandlingens andra fallstudie. Resultatet summeras på följande sätt:

Det som tydligt talar mot en sådan [nordisk] identitets existens är det faktum att under för-

handlingarna om flyktiga organiska ämnen kom Norges roll som stor oljeproducent att aktualisera skilda synsätt hos de nordiska staterna. Det är då inte tillräckligt att kunna konstatera att de nordiska staterna under luftvårdsförhandlingar i mycket stor utsträckning intar likartade ståndpunkter. En förklaring om en identitet som omfattar andra stater verkar inte ha mycket att tillföra. Samarbetet verkar kunna förklaras av det faktum att respektive stats intresse av ekonomisk välfärd därigenom bäst tillfredsställs (s. 134f).

Och vidare längs samma linje:

De nordiska staterna har emellertid inte heller inom luftvårdsförhandlingar samarbetat i alla sakfrågor. I vissa fall har staternas grundläggande intresse av ekonomisk välfärd slagit igenom och staterna har kommit att inta olika positioner. Jag är dock inte beredd att dra slutsatsen att det inom tjänstemännens sfär inte finns någon nordisk identitet. Inom området klimatförhandlingar skiljer sig de nordiska staterna åt genom att Norge är en stor oljeproducent samt att staterna har skilda källor för sin inhemska energikonsumtion ... Således finns det inom det område där det minst av allt kunde förväntas tecken på en svag, svag nordisk identitet (s. 147f).

Varför tänker sig författaren, att olika meningar i en sakfråga utesluter ett på ideell samhörighet grundat samarbete? Är inte samhörighet trots delade meningar – enligt vad vi tänker oss till vardags – just precis tecknet på att människor hör samman – i ett äktenskap, på en arbetsplats, på en ort, inom ett land och inom en grupp av länder?

Också här efterlyser jag en närkamp med förhandlingen som sådan. Vem yrkade vad? Fanns det något inslag av att vilja värna det nordiska trots att det missgynnade någon eller några av de ingående staterna? Vilka äpplen och päron byttes?

På grundval av den företagna undersökningen går det inte, menar jag, att bilda sig någon klar uppfattning om samarbetets karaktär. Dels därför att det begreppet samhörighet inte är tillräckligt preciserat i de frågor som intervjupersonerna har ställts inför. Dels därför att författaren inte tillräckligt noggrant redovisar de olika uppfattningarna i sakfrågan.

Räddandet av passunionen

De fem kapitlen 8–12 redovisar en undersökning av hur den nordiska passunionen utmanades och införlivades i Schengen-unionen. Det hela började med att den tyska regeringen våren 1995 aktualiserade frågan om en kraftigt förstärkt gränskontroll i Flensburg. Syftet angavs vara att hävda Schengen-ländernas yttre gräns. Detta angavs i sin tur vara en förutsättning för att radikalt minska de inre gränskontrollerna mellan dessa länder.

Därmed ställdes överlevnaden av den nordiska passunionen på sin spets. Den nordiska aktion, som framkallades av det tyska initiativet, var blixtnabb. Bildligt talat kan man säga, att det utlöstes en telefonkedja. Köpenhamn ringer till Stockholm och frågar om Sverige önskar en kraftigt förstärkt gränskontroll i Öresund och Kattegatt. Stockholm ringer i sin tur snabba samtal till Helsingfors och Oslo och frågar om Finland och Norge önskar förstärkt gränskontroll i Ålands hav och vid Svinesund. Inom kort tid är det ett politiskt faktum att den nordiska passunionen som helhet måste lyftas in i sin större, europeiska motsvarighet.

Knappast några politiker har gått att uppbunga i materialet, som ens överväger en splittring av den nordiska passunionen. Den överlever utan att i praktiken alls vara hotad. Här finns en nordisk samhörighet som heter duga och som med stor kraft slår ut alla mer sofistikerade nytokalkyler i de enskilda nordiska länderna.

Vad har vi fått veta?

Klimatförhandlingarna gällde fördelningen av Kyotoprotokollets Europabubbla mellan de olika länderna. Huruvida det var några realförhandlingar med nordisk samhörighet går inte att sluta sig till med ledning av undersökningen. Den nordiska samhörigheten *kan* ha haft betydelse. Men det *kan* också tänkas att kvoterna för de nordiska länderna har fördelats helt oberoende av deras eventuella samhörighet.

Luftvårdsförhandlingarna avsåg precisering i form av tilläggsprotokoll till den redan inrättade internationella regimen. Teoretiskt bör de nordiska länderna ha haft mycket att vinna på att uppträda samordnat. Hur det förhåller sig i prak-

tiken med den saken går inte heller att sluta sig till med ledning av författarens undersökning. Denna är alltför litet preciserad i fråga om vad som har varit omstritt och vilken roll den nordiska samhörigheten har spelat.

Med stöd av den första och den andra fallstudien finns det med andra ord inte grund för det sammanfattande påståendet (s. 267) att ”en kraftig försvagning av nordisk identitet [har kunnat] påvisas i fråga om internationella miljöförhandlingar”. Det blixtnabba räddandet av den nordiska passunionen, däremot, låter sig övertygande tolkas som att den nordiska samhörigheten är stark i just precis den frågan.

Avhandlingen som helhet kommer härigenom att präglas av ett – utifrån författarens egna antaganden – oväntat resultat, som han förbryllande nog underlåter att kommentera. Hypotetiskt tänker han sig en skillnad mellan tjänstemännens och politikernas ”sfär”. Dessa har olika ”socialisationsintensitet”, tänker han sig. På grund av kontinuiteten är de förra mer inne i ett nordiskt tänkande. Politikerna kommer och går och är därför mindre nordiskt sinnade. Emellertid visar det sig vara bland de förtroendevalda, som nordismen står starkast när det verkligen gäller.

Hur kan det komma sig att den kategori, som enligt författarens hypotes borde ha varit minst ”insocialiserad”, i praktiken visar sig mest benägna att försvara den nordiska samhörigheten? På detta har författaren inget svar. För egen del skulle jag – även jag om är kritisk mot själva idén att skilja mellan politiker och tjänstemän i detta sammanhang – kunna erbjuda en hjälpförklaring. Skulle man inte kunna tänka sig, att politikerna via sina partiers nordiska samarbete är minst lika insocialiserade som statstjänstemännen?

Författarens syfte har varit (s. 34) att bidra till diskussionen om ”konstruktioner” och ”dekonstruktioner” av identiteter samt dessas förklaringskraft vid en stats val av ländersammanslutning. Avsikten är inte bara att säga att identiteter har betydelse, utan även att kunna precisera i vilka situationer som olika identiteter är verk samma.

Metodologiskt är detta rätt resonerat. Det som gör att författaren passerar gränsen mellan histo-

ria och statskunskap är att han ställer en fråga, som går utöver vad som faktiskt har inträffat. Han försöker även besvara frågan om *när* och *under vilka omständigheter* det ensartade är uttryck för något mer allmängiltigt. Men vilket är då antagandet om det situationsbetingade? Vad är det som kan tänkas göra att en samhörighet föreligger respektive att så inte är fallet?

Författaren skriver avslutningsvis (s. 263), att han har ”försökt särskilja olika situationer från varandra på ett generaliserande plan genom att konstatera att en stat omfattar ett antal *institutionella sfärer*... tjänstemännens sfär respektive *de förtroendevaldas sfär*. De två sfäerna har urskiljts utifrån antagandet att de skiljer sig i fråga om *socialisationsintensitet*.”

Antagandet blir inte bekräftat utan i stället vederlagt. Fallstudierna tyder på att de förtroendevalda politikerna är mer nordiskt sinnade än sina tjänstemän. Författaren borde ha känt sig manad att diskutera denna uppseendeväckande diskrepans mellan vad han gissade i förväg och vad han faktiskt kom fram till.

Vad återstår att ta reda på?

Författaren bekänner sig till en ”konstruktiv” grundhållning. Två idéer följer av detta, utvecklar han inledningsvis (s. 7f). Den ena är att idéer spelar roll. Den andra är att framtiden är öppen. Allt är inte historiskt och naturligt givna strukturer. Spetsen är riktad mot en totalt ekonomisk eller sociologisk uppfattning. Idéer och aktivt handlande har betydelse och konsekvenser. Politiken är inte helt bestämd utan kan påverkas genom intelligent utformade mänskliga insatser. Idéer förtjänar därför att klargöras, hållbarhetsprövas och prövas.

Mot en sådan allmän-teoretisk uppfattning har jag har inget att invända. Frågan är emellertid om den just i detta fall – där undersökningssuppgiften inte är normativ utan empirisk – hjälper författaren till en fruktbar problemformulering och ett hållbart resultat.

Enligt min mening ägnar sig författaren alltför mycket åt att precisera sin egen position allmän-teoretiskt. Det sker till förfång för arbetet med att ställa och besvara frågan om vad som bestämmer samarbetets omfattning, inriktning och or-

ganisation. Avhandlingen skulle ha vunnit på en annan balans mellan det allmänt hållna och det som spelar roll för undersökningen. Undersökningssuppgiften är rimligt klart formulerad. Det som saknas, menar jag, är en diskussion av vad som kan vara fruktbart att hävda till svar på den uppställda frågan. Här har författaren inte mycket hjälp av sin ”-ism”.

En grundläggande distinktion, som saknas till följd av att författaren är så upptagen av sin egen statsvetenskapliga identitet, är den mellan *samgående* med överstatliga inslag och mellanstatligt *samarbete* (Gustavsson 2000: 249f). Genom att framhäva denna nära till hands liggande skillnad hade innebörden av undersökningen som helhet framträtt tydligare. Så här hade saken då kunnat presenteras:

Något samgående har inte varit aktuellt sedan svensk-norska unionen upplöstes 1905. Vad som har förekommit under 1900-talet ligger inom området samarbete. Ett antal samarbetsprojekt har misslyckats. Verksamma resultat har bara åstadkommit inom ett antal socialt viktiga, men fiskalt och politiskt måttligt kostsamma, områden. Dessa är:

- nordiskt lagstiftningssamarbete
- nordisk arbetsmarknadsunion
- nordisk passunion
- nordiskt kultursamarbete

Uteblivna samarbetsprojekt, däremot, är den från nordisk samhörighetssynpunkt naturliga interventionen i Schleswig-Holstein 1864, den modiga uppslutningen på Finlands sida 1940, den nordiska försvarsunionen 1948, Nordek 1970 samt att länderna gick skilda vägar 1970, 1982 och 1990. Vilken är mot denna historiska bakgrund en rimlig gissning om förekomsten av samarbete?

Teoretiskt styrs förekomsten av samarbete mellan demokratier av en annan logik än förekomsten av samgående. Det senare är bara möjligt under varseblivningströskeln (Scharpf 1999: 30f, 2001: 1ff samt Gustavsson 2002: 92ff). Utan en överstatlig samhörighet – med acceptans för majoritetsprincipen – är detta vad vi kan förvänta oss. Samgående kan bara förekomma, om det rör sig om fiskalt och politiskt ”billiga” projekt.

Ett samarbete, däremot, kan förväntas vara väl synligt för medborgarna. Ty de avgörande besluten fattas då inom varje land för sig. Bindningen inträder först när en överenskommelse har ratificerats. Mot denna bakgrund blir frågan varför nordiskt samarbete *ändå* inte är särskilt vanligt och omfattande. Finns det också här en varseblivningströskel, som reellt förhindrar samarbete? Hur är denna andra tröskel i så fall beskaffad?

Författarens fallstudier har vederlagt idén om att skillnaden mellan förtroendevalda och tjänstemän i fråga om ”socialisationsintensitet” förklarar. Det är varken sannolikt att någon sådan skillnad existerar eller att den spelar någon roll. Tankarna går därmed till en annan dubbel an-greppslinje, nämligen:

– systematisk beskrivning av nordiskt lagstiftningssamarbete, nordisk ekonomisk politik, nordiskt kultursamarbete, nordiskt miljö-samarbete och nordisk säkerhetspolitik med avseende på omfattning, inriktning och organisation, samt – en hypotes om att det är sakinnehållets urskiljbarhet på hushållsnivå i den allmänna och lika rösträttsens perspektiv, som bestämmer samarbetets omfattning, inriktning och organisation. Om innebörden är större nackdelar än fördelar, är något samarbete inte att räkna med. Någon variation på det temat förefaller kunna vara ett fruktbart grundantagande. Bara om förhållandet är det omvända, kan ett samarbete förväntas uppkomma och förstärkas.

På ett normativt plan gör det stor skillnad att vara reformist jämfört med att förespråka något av de båda, i bokstavig mening, hopplösa alternativen revolution och resignation. För en normativ frågeställning är problemet vad som *bor* göras. Från jämförande och internationell synpunkt, däremot, är uppgiften att konstatera och förklara en variation i vad som faktiskt förekommer. För detta har valet av ”-ism” ingen betydelse. Ty svaret på frågan om hur det *är* och varpå detta *beror* kan inte gärna vara ett annat för den som är reformist och aktörsinriktad än för den som är revolutionärt och strukturellt sinnad.

Sverker Gustavsson

1. Anmälan bygger på min fakultetsopposition vid Hans E. Anderssons disputation den 1 juni 2001 vid Göteborgs universitet.

Referenser

Gustavsson, Sverker. 2000. "När är samgående bättre än samarbete?" i Lennart Nilsson, red., *Den nya regionen*. Göteborg: SOM-rapport, 25: 245–255.
Gustavsson, Sverker. 2002. "What Makes a European Monetary Union Without a Parallel Fiscal Union

Politically Sustainable?" Pp. 87–118 in Søren Døsenrode, ed., *Political Aspects of the Economic and Monetary Union*. Aldershot: Ashgate.

Larsson, Per. 1996. *Regimförhandlingar på miljöområdet. En studie av förhandlingarna om LRTAP-konventionen*. Lund: Lund Political Studies, 93.

Scharpf, Fritz W. 1999. *Regieren in Europa*. Frankfurt: Campus Verlag.

Scharpf, Fritz W. 2001. "Notes Toward a Theory of Multilevel Governing in Europe", *Scandinavian Political Studies* 24, 1–26.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Professor emeritus Stefan Björklund är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.
Senior lecturer Søren Riishøj är verksam vid Institute of Political Science, University of South Denmark.
Nils Vasara-Hammare är projektledare vid Reindriftsforvaltningen i Norge.

Docent Lars-Inge Ström är verksam vid Institutionen för samhällsvetenskap i Östersund.

Jan Ångström är forskare vid Militärhögskolan i Stockholm.

Erik Hedenström är student vid Institutionen för samhällsvetenskap i Östersund.

Professor Raino Malnes är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Oslo.

Professor Sverker Gustavsson är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Abstracts

STEFAN BJÖRKLUND: *Utan tvivel är man inte klok. Karl Popper som samhällsfilosof*. (NO REASON WITHOUT DOUBT. KARL POPPER AS A SOCIETAL PHILOSOPHER).

In Karl Popper's famous book *The open society and its enemies* appears the formulation social engineering. That is an unfortunate wording. There is nothing mechanical in Popper's political strategy. The keywords are rather piece-meal and trial and error. It is even possible to characterize Popper as – up to a point – anti-rationalistic. His warning that we should not think too much of our knowledge of the functioning of the social world and of our ability to make forecasts, reminds one of what a critic of the French Revolution like Edmund Burke had to say. We should start with the delivered institutions, diagnose what is working badly and, aware of possible error, try to improve it.

That said, one is not surprised of meeting a strain of anti-politics in Popper's philosophy. Although Popper welcomes measures to clear away suffering and distress, it is uncertain how he would balance his negative utilitarianism against individual freedom. He is distrustful of political power. The idea that democracy gives the people the instrument of governing is an illusion. Democracy's point is to make it possible to dismiss a government (notice the parallel with his methodology, a government is a kind of hypothesis, the election an opportunity for falsification.)

However, it is not Popper's political philosophy in a substantial meaning that makes him worth studying, but his theory of the critical discourse, a theory that is very relevant for a reformistic political strategy. The idea of the Popperian discourse is not to get the parties closer emotionally, not to reach a compromise, not even to convince, but for me to listen to and learn from the criticism of my hypotheses. People with divergent standpoints should not be kept out of the

discourse, they should be welcomed. Popper admires Greek culture up to Socrates and he emphasises its openness to influences from other cultures along the shores of the Mediterranean. That is in keeping with Popper's anti-nationalism. Nationalism fattens stupidity and is often the cause of devastating violence.

In his later works Popper regularly uses an evolutionary model and his theory of language is no exception. He sets forth how the development of describing, language's third function besides expressing and warning, created the possibility of story-telling. Now, stories can be true and false, and that makes language's fourth function necessary, the function of argumentation, of proving or disproving of what has been said. Lying, however, is a wonderful invention. To lie, to say what is not, but could be true, is a nursery for fantasy and creativeness.

STEFAN BJÖRKLUND: *Sense and Sensibility. En synpunkt på David Hume*. (SENSE AND SENSIBILITY. A VIEW ON DAVID HUME)

The author is reading David Hume with the intention to pick up components of a reformistic approach to social change. The well-known formulation about "reason as the slave of passions" poses the first problem. I maintain that, in spite of this, reason plays a decisive role in Hume's theory of knowledge as in his practice as a political philosopher. Connected with this problem is Hume's scepticism, which is based on the discovery of the logical impossibility of inductive inference. However, this theoretical scepticism does not lead to defeatism regarding the possibility of improving knowledge and society; it just leads to modesty and, paradoxically, to an even more important role for reason. A parallel to Hume's criticism of induction is his demonstration of the impossibility of deducing values from facts. Again, it is necessary to notice the difference between his theoretical position and his

recommendations for politics. The task of the historian is to give a causal explanation of social institutions and, on the basis of this, point out values inherent in the institutions. This gives the instrument for a rational discussion of maintaining or reforming the institutions. Obviously, Hume is a relativist, but not in the usual and careless meaning of individual or collective subjectivism. Values are produced by men in a historical process, but as they stand before the historian and the politician, they are as objective as facts. Finally, it is worth mentioning that Hume with his view of the importance of an informed and critical discussion of social problems comes close to critical-rationalism.

SØREN RIISHØJ: *Parties and party systems in Poland. – The case of Solidarity and AWS.*

This article attempts to shed light on the rise and development of political parties and party systems in the CEECs. It begins with outlining the main features of party and party system development in Poland since 1989 seen in the context of different stages of post-communism. The aim is to present a broad overview and to reach a better understanding of the changes in parties and party systems in CEECs – and especially in Poland. The first more general overview will be followed by a more detailed study of the trade union Solidarity, the election alliance AWS and finally the party formation RS AWS. As we shall see, the debate on the role of Solidarity has been intense and many-sided. Seen over the last 22 years Solidarity can be considered as a trade union, an anti-communist liberation movement, a broad anti-communist movement party, a cartel type party with governmental responsibilities and after the 2001 election as a party and trade union without representation in the Sejm. At the 2001 national election AWS lost representation

in the Sejm. A variety of explanations has been put forward. One of the major arguments in this article is that explanations of the evolution of Solidarity has to be found on the structural and institutional as well as on the policy level and, maybe most significantly, on the actor-behavioural level due to the anarchic culture on the Right.

ERIK HEDENSTRÖM, LARS-INGE STRÖM, JAN ÅNGSTRÖM: *Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap.* (IS THE AMERICAN HEGEMONY WITHIN POLITICAL SCIENCE A MYTH? AN INVESTIGATION OF INTERNATIONAL INFLUENCES ON SWEDISH POLITICAL SCIENCE).

To what extent is Swedish political science influenced by its international surroundings? It is a commonly held view that the United States is a hegemony within the political science discipline. Using three different indicators—percentage of foreign references in doctoral dissertations, percentage of foreign references in the articles of *Statsvetenskaplig tidskrift*, and a questionnaire to the professors in political science at the five major universities—this article demonstrates that the alleged US hegemony is a myth. It is more appropriate to talk of an Anglo-American axis of dominance. Although Swedish political science is strongly influenced by international theory and methodology, we have not found any major changes in foreign reliance (apart from internal variance) over the last thirty years. Hence, Swedish political science—according to Swedish political scientists, at least—is as strong as it was one scholarly generation ago.